

УДК 349.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.2.9>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Лісова Т.В.,

доктор юридичних наук, професор,
доцент кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
ORCID: 0000-0002-3747-1733

Лісова Т.В. Актуальні питання правового забезпечення охорони та відновлення земель в умовах глобальних викликів.

Статтю присвячено актуальним питанням у сфері правового забезпечення охорони та відновлення земель в умовах сучасних глобальних викликів. Акцентовано увагу на негативних процесах сучасного стану земельних ресурсів. Наголошено на недоліках правового забезпечення охорони та відновлення земель, насамперед на відсутності у земельному законодавстві чіткого підходу щодо розмежування вищезазначених категорій. Вказано на декларативний характер та відсутність систематизації правових норм у царині забезпечення відновлення земель.

Одним з основних викликів сучасності, що потребує застосування комплексу дієвих заходів, визнано кліматичні зміни. Запропоновано шляхи вирішення проблеми забезпечення ведення кліматично орієнтованого сільського господарства. Наголошено на актуальності впровадження кліматично орієнтованого землеробства та його складових. Визначено роль планування у сфері ліквідації наслідків збройної агресії російської федерації проти України, пом'якшення змін клімату та адаптації до них.

Зроблено акцент на проблемі гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС в царині охорони земель.

Серед напрямів національної політики виокремлено цифровізацію земельних відносин. Вказано на відсутність повноцінної інформаційної системи щодо якісного стану земель і ґрунтів в умовах необхідності впровадження цифровізації у сфері ведення Державного земельного кадастру та моніторингу земель.

Проаналізовано роль моніторингу земель як важливого заходу їх охорони. Вказано на відсутність ефективного механізму економічного стимулювання раціонального використання, охорони та своєчасного відновлення земель та запропоновано шляхи його вдосконалення.

Визначено місце здійснення заходів з відновлення земель у системі забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва й сталого розвитку країни в цілому.

Вказано на вплив здійснення заходів охорони та відновлення земель на забезпечення екологічної та продовольчої безпеки.

Зроблено акцент на заходах відновлення земель, пошкоджених внаслідок бойових дій. Досліджено розмінування земель як особливий захід їх відновлення.

Наведено пропозиції щодо вдосконалення правового забезпечення охорони та відновлення земель в умовах глобальних викликів та повоєнного відновлення.

Ключові слова: землі, земельне законодавство, охорона, відновлення, кліматично орієнтоване сільське господарство, кліматично орієнтоване землеробство, сталий розвиток, продовольча безпека, економічне стимулювання, моніторинг земель.

Lisova T.V. Topical issues of legal support for the protection and restoration of land in the context of global challenges.

The article is devoted to topical issues in the field of legal provision of land protection and restoration in the context of modern global challenges. The author focuses on the negative processes of the current state of land resources. The author emphasises the shortcomings of legal support for the protection and restoration of land, first of all, the lack of a clear approach in land legislation to the distinction of the above categories. The author points to the declarative nature and lack of systematisation of legal provisions in the field of land restoration.

Climate change is recognised as one of the main challenges of our time, which requires a set of effective measures. Ways to solve the problem of ensuring climate-oriented agriculture are proposed.

The urgency of implementing climate-oriented agriculture and its components is emphasised. The role of planning in the sphere of elimination of the consequences of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, climate change mitigation and adaptation is determined.

Emphasis is placed on the problem of harmonisation of national legislation with EU legislation in the field of land protection.

Among the areas of national policy, the author highlights the digitalisation of land relations. The author points out the lack of a full-fledged information system on the qualitative state of land and soil in the context of the need to introduce digitalisation in the field of the State Land Cadastre and land monitoring.

The role of land monitoring as an important measure of land protection is analysed. The author points out the lack of an effective mechanism for economic incentives for rational use, protection and timely restoration of land and suggests ways to improve it.

The place of land restoration measures in the system of ensuring sustainable development of agricultural production and sustainable development of the country as a whole is determined.

The author points out the impact of land protection and restoration measures on environmental and food security.

Emphasis is placed on measures to restore land damaged as a result of hostilities. Mine clearance as a special measure of land restoration is studied.

Proposals are made to improve the legal support for the protection and restoration of land in the context of global challenges and post-war recovery.

Key words: land, land legislation, protection, restoration, climate-oriented agriculture, climate-oriented farming, sustainable development, food security, economic incentives, land monitoring.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть спостерігається стрімке погіршення стану земельних ресурсів в Україні. Відповідно до Закону України від 28 лютого 2019 р., № 2697-VIII, яким затверджено Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року, наразі стан земельних ресурсів у державі близький до критичного [1]. Для наявного їх стану характерними є чіткі прояви деградації, зокрема, ґрунторуйнівних процесів та їх масштабне поширення. Ці негативні явища значно випереджають інтенсивність відновлення земель. На жаль, на сьогодні процеси деградації земель й опустелювання є найбільш серйозним викликом для сталого розвитку країни, що спричиняє суттєві проблеми екологічного й соціально-економічного характеру і становить реальну загрозу національній безпеці.

Протягом останніх років значних масштабів набувають підтоплення, заболочування й крайній ступінь деградації земель – опустелювання. Продовжується забруднення земель радіонуклідами, важкими металами, іншими токсикантами. Спостерігається посилення й інших небезпечних процесів, як-от: підкислення ґрунтів, водної ерозії, засолення й осолонцювання, що викликає зменшення площі орних земель. Загострення кризових явищ щодо стану земель викликане й негативним впливом кліматичних змін.

Масштабна руйнація ґрунтового покриву, поглиблення негативних процесів щодо стану земель, зокрема посилення неоднорідності ґрунтів, ураження їх різних типів, продовження тенденції до їх деградації спричинене й воєнною агресією російської федерації в Україні.

Водночас, сучасний стан правового регулювання охорони та відновлення земель характеризується наявністю низки гострих проблем, розв'язання яких потребує законодавчих змін. Адже вітчизняне законодавство, особливо в контексті гармонізації із європейським законодавством, переважною мірою, не адаптоване до глобальних викликів сучасності.

Тривала відсутність Загальнодержавної програми використання та охорони земель посилює негативні явища щодо сучасного стану земель усіх категорій, як і відсутність повноцінної інформаційної системи щодо якісного стану земель і ґрунтів в умовах необхідності впровадження цифровізації у сфері ведення Державного земельного кадастру та моніторингу земель.

Приписи Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р., № 1389-XIV [2] та Закону України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р., № 962-IV [3] в частині охорони земель характеризуються неузгодженістю та колізійністю. Істотного вдосконалення потребує законодавче забезпечення використання, охорони та відновлення земель.

Стан опрацювання проблеми. Проблеми правового забезпечення охорони земель є об'єктом наукових інтересів багатьох науковців. Вибір теми статті визначено актуальністю порушеної в ній проблеми, яка розглядалася в роботах представників земельно-правової науки: О.А. Вівчаренка, Н.С. Гавриш, Т.О. Коваленко, П.Ф. Кулинич та ін. Однак вирішення проблеми забезпечення раціонального використання земель, їх охорони та відновлення набуло значного ускладнення в умовах сучасних глобальних викликів, що потребує проведення окремого наукового дослідження.

Метою статті є дослідження сучасних проблем правового регулювання у сфері охорони та відновлення земель в умовах глобальних проблем людства.

Виклад основного матеріалу. Використання земельних ресурсів, як наголошується в сучасних дослідженнях, не відповідає вимогам збалансованого природокористування, що пов'язано насамперед з порушенням екологічно допустимого співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень. Посилюють процеси активної деградації земельних ресурсів і їх надмірна розораність, недостатнє внесення органічних речовин, мінеральних добрив, забруднення [4, с. 39, 40].

У наукових працях слушно звертається увага на те, що основний закон у сфері охорони земель – Закон «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. абсолютно не відповідає потребам сьогодення, а його зміст характеризується низкою недоліків. Так, вказаному закону бракує екосистемного підходу. Крім того, його норми не спрямовані на вирішення головного завдання в умовах збройної агресії російської федерації – відновлення пошкоджених земель і ґрунтів [5, с. 251].

Як переконливо стверджує П. Ф. Кулинич, кризовий стан земельних ресурсів країни свідчить про необхідність застосування кардинально нових підходів до вдосконалення правової охорони, що потребує відображення у праві основних закономірностей функціонування природи як екологічних нормативів щодо охорони і належного використання земель (насамперед сільськогосподарських) як природного ресурсу. При цьому, необхідність деталізації правового регулювання їх охорони вимагає забезпечення реалізації екологічних пріоритетів у зазначеній сфері саме в нормах земельного законодавства, а не екологічного [6, с. 157, 158-159].

Насамперед доцільно підкреслити, що одним із недоліків правового забезпечення охорони земель є застосування законодавцем неоднорідного підходу до змісту охорони земель в окремих законодавчих актах. Так, відповідно до ст. 22 Закону України «Про охорону земель» система заходів у галузі охорони земель включає: державну комплексну систему спостережень; розроблення загальнодержавних і регіональних (республіканських) програм використання й охорони земель, документації із землеустрою у сфері охорони земель; створення екологічної мережі; здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель; економічне стимулювання впровадження заходів з охорони й щодо використання земель і підвищення родючості ґрунтів; здійснення нормування [3].

Водночас до змісту охорони земель згідно зі ст. 164 Земельного кодексу України належить: а) обґрунтування і забезпечення досягнення раціонального землекористування; б) захист сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб; в) захист земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів; г) збереження природних водно-болотних угідь; ґ) попередження погіршення естетичного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів; д) консервацію деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь [2].

У земельному законодавстві наявна відсутність чіткого підходу щодо розмежування охорони та відновлення земель, що, зі свого боку, негативно позначається на сучасному стані земель країни.

Деякі статті досліджуваного Закону присвячені окремим заходам відновлення земель. Зазначене стосується, зокрема, ст. 51 щодо консервації земель, ст. 52, у якій йдеться про їх рекультивуацію. Слід підкреслити відсутність чіткого відмежування заходів охорони від заходів відновлення земель у змісті вказаного Закону [3].

Аналогічні недоліки притаманні і змісту Земельного кодексу України, відповідно до приписів якого консервація деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь є складником змісту охорони земель (ст. 164) [2], хоча за своєю сутністю консервація таких угідь є заходом їх відновлення.

Одним з основних викликів сучасності, що потребує вжиття комплексу дієвих невідкладних заходів законодавчого, наукового, технологічного, фінансового забезпечення з використанням найкращого міжнародного досвіду у вказаній царині, є кліматичні зміни, наслідки яких набули глобального характеру та безпрецедентних масштабів. Незважаючи на посилення уваги до питання зміни клімату з боку міжнародного співтовариства, прийняття низки важливих нормативно-правових актів у царині державної кліматичної політики, проблема адаптації до кліматичних змін усіх сфер державної політики залишається досі невирішеною.

Серед секторів економіки саме сільське господарство є найбільш вразливим до кліматичних змін. В цілому, зміни клімату залишаються однією із потужних загроз для сталого розвитку аграрного сектору, забезпечення продовольчої безпеки. Певною мірою кліматичні зміни викликані сільськогосподарським виробництвом, що вимагає від виробників сільськогосподарської продукції пошуку певних технологій, застосування агроекологічних практик, спрямованих на його адаптацію до кліматичних змін та попередження посилення їх негативних наслідків.

Як слушно зазначає В.В. Носік, у глобальному всесвітньому вимірі кліматичні зміни, викликані антропогенними чинниками, зобов'язують міжнародну інтелектуальну спільноту формувати нові наукові погляди й підходи в дослідженнях результатів впливу таких змін на економіку, екологію, державу, право, соціум, суспільну свідомість народів усіх держав світу. Тільки завдяки цьому можна буде спрогнозувати можливі негативні ризики для людини і природи, а також виробити суспільно-економічні, державно-правові моделі забезпечення сталого розвитку на національному й міжнародному рівнях і запобігти загибелі людської цивілізації на планеті [7, с. 23-24].

Вагомим кроком на шляху правового забезпечення адаптації до кліматичних змін доцільно вважати Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики» від 08 жовтня 2024 р. № 3991-IX, нормами якого визначено правові та організаційні засади державної кліматичної політики, спрямованої на забезпечення низьковуглецевого та сталого розвитку країни, екологічної, продовольчої та енергетичної безпеки, досягнення кліматичної нейтральності, забезпечення пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї, виконання міжнародних зобов'язань України у сфері зміни клімату тощо [8].

Слід підкреслити, що важлива роль у забезпеченні досягнення цілей державної кліматичної політики належить її плануванню на регіональному та місцевому рівнях. Зокрема, у досягненні глобальної вуглецевої нейтральності ключову роль відіграє просторове планування, що є критично важливим інструментом адаптації до кліматичних змін, адже воно передбачає координацію землекористування, просторових конфігурацій, розподілу ресурсів, координацію економічної та соціальної динаміки [9, с. 452].

Особливого значення планування набуває в умовах ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, наслідків збройної агресії російської федерації проти України. Підкреслимо, що при складанні програм комплексного відновлення на державному та місцевому рівнях обов'язково мають бути враховані цілі державної кліматичної політики, визначатися конкретні заходи щодо пом'якшення змін клімату, адаптації до них, комплекс заходів щодо застосування низьковуглецевих технологій тощо.

Глобальні кліматичні зміни, викликаючи зниження обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, спонукають до посилення уваги світової спільноти до проблеми забезпечення продовольчої безпеки та вимагають нових підходів до адаптації сільського господарства до нових умов функціонування. Зокрема, кліматичні зміни фактично викликають необхідність переходу до кліматично орієнтованого сільського господарства, яке ґрунтується насамперед на використанні низьковуглецевих технологій вирощування сільськогосподарської продукції, впровадженні вдосконалених режимів зрошення й способів поливу, а також систем удобрення й захисту рослин.

Вирішення проблеми забезпечення ведення кліматично орієнтованого сільського господарства потребує комплексного підходу шляхом вжиття системи заходів з його адаптації до кліматичних змін. Насамперед, ідеться про подальший розвиток виробництва органічної продукції. Адже при органічному виробництві майже виключається антропогенний вплив на ґрунти, застосовуються технології, які не завдають шкоди здоров'ю, рослинам, добробуту тварин, а також запобігають забрудненню навколишнього природного середовища або мінімізують його.

Важливим у адаптації сільськогосподарського виробництва до кліматичних змін є й впровадження сучасних технологій зрошення, як-от *climate-smart*, застосування краплинного й підґрунтового способів поливу; впровадження низьковуглецевих технологій вирощування сільськогосподарських культур з метою збереження природної ґрунтової вологи, відновлення та модернізація зрошувальних систем, надання переваг агроекологічним практикам (точному землеробству); застосування сівозмін та полікультурного підходу у рослинництві; екологічна диверсифікація сільськогосподарського виробництва; застосування технологій для скорочення викидів парникових газів при веденні сільського господарства, його декарбонізація; зменшення та переробка сільськогосподарських відходів [10, с. 33, 36, 47].

У європейських країнах нині запроваджуються ґрунтоохоронні агротехнології зі зменшення хімічного й механічного навантаження як на ґрунти, так і на довкілля в цілому. Зокрема, все популярнішим стає консервативне землеробство, яке передбачає зниження використання агрохімікатів.

Новим етапом розвитку агросфери, пов'язаним з використанням геоінформаційних систем, є точне землеробство, що передбачає використання інформаційних технологій при виробництві сільськогосподарської продукції, як-от: цифрової картографії, цифрових моделей рельєфу, *Smart-інформаційних* технологій, моніторингу посів за допомогою дистанційного зондування, аерофотоко-смографічних методів тощо.

Підкреслимо, що в умовах кліматичних змін, близького до критичного стану земель зростає роль кризового моніторингу земель та ґрунтів. Необхідно створити постійну систему моніторингу, засновану на широкій системі індикаторів з використанням новітніх програмних засобів, що дозволить отримувати інформацію про стан посівів, ґрунтового покриття, визначення потреб ґрунтів у воді та

зрошенні. Приміром в ЄС протягом декількох десятиліть діє система моніторингу ґрунтів за відповідними індикаторами з використанням дистанційних методів, що досі відсутнє в Україні.

Серед важливих напрямів національної політики слід виокремити цифровізацію земельних відносин. Так, в умовах сучасного розвитку суспільства, цифрової економіки на законодавчому рівні визначено поняття цифрового землеробства. Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» від 17 січня 2018 р. № 67 – р впровадження цифрового землеробства являє собою принципово нову стратегію менеджменту, що базується на застосуванні цифрових технологій, та є новим етапом розвитку агросфери, який пов'язаний з використанням геоінформаційних систем, глобального позиціонування, бортових комп'ютерів та смарт-устаткування, а також управлінських та виконавських процесів, здатних диференціювати способи оброблення, внесення добрив, хімічних меліорантів і засобів захисту рослин [11].

Відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 р. № 2697-VIII державна екологічна політика має бути побудована на засадах впровадження новітніх засобів і форм комунікацій та ефективної інформаційної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Концепцією Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19.01.2022 р. № 70-р, передбачено розроблення і впровадження критеріїв і технологій для здійснення моніторингу земель та земельних відносин, зокрема алгоритмів штучного інтелекту; комплексної обробки даних про землю і земельні ділянки з різних джерел офіційних реєстрів країни; автоматизованої платформи для моніторингу земель і якості ґрунтів на всіх рівнях управління на основі сучасних цифрових процесів і технологій; інформаційної взаємодії між державними реєстрами за унікальними ідентифікаторами об'єктів інформаційної системи для обміну інформацією за ними [12].

Як констатує П.Ф. Кулинич, відомості Державного земельного кадастру не є достатньо повними, оскільки характеризують землю як об'єкт нерухомого майна, структуру та межі земельних територій. Натомість цифровізація сучасного землеробства потребує великого обсягу регулярно оновлюваних відомостей про якісний стан земель як засобу вирощування сільськогосподарських культур [13, с. 263].

Сьогодні набуває поширення застосування сучасних джерел отримання інформації про стан земель. Зокрема, у наукових доробках ідеться про застосування космічного сканування [14]. Крім того, для проведення спостережень за станом земель починають використовувати й БПЛА, зокрема, зі штучним інтелектом [15].

Як справедливо наголошується в наукових працях, одним із пріоритетних напрямів новітньої державної аграрної політики повинно бути розв'язання економічних проблем раціонального використання, охорони і збереження родючості ґрунтів, запобігання розвитку деградаційних процесів, а також гарантування екологічної і продовольчої безпеки країни.

Головна роль у забезпеченні фінансування заходів, спрямованих на охорону, відновлення й поліпшення земель належить державі. У той же час в умовах децентралізації владних повноважень зростає також і роль органів місцевого самоврядування, оскільки кошти, що надходять на відшкодування втрат лісгосподарського виробництва, спрямовуються на рахунки саме місцевих бюджетів.

Реалії сьогодення ефективно свідчать про залежність рівня сільськогосподарського виробництва, а також якості людського життя в цілому від якісного стану земель, їх раціонального й використання.

Доцільно підкреслити, що здійснення заходів з відновлення земель є одним зі складників основи забезпечення не лише сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, а й сталого розвитку країни в цілому.

Заслугує схвалення наукова позиція Т.В. Курман, яка провівши комплексне дослідження теоретико-методологічних засад правового забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, пропонує авторську дефініцію останнього: це стабільний, незворотний процес прогресивних цілеспрямованих змін на підставі досягнень науки й техніки в агросфері при веденні сільськогосподарського виробництва у спосіб, що забезпечує успішне її функціонування в інтересах як нинішнього, так і майбутнього поколінь [16, с. 5].

Як бачимо, простежується тісний взаємозв'язок між відповідним землекористуванням, відновленням земель і забезпеченням сталого розвитку держави. Забезпечення сталого землекористування, сталого розвитку сільськогосподарського виробництва не є можливим без здійснення заходів відновлення земель, припинення процесів їх деградації, вжиття заходів боротьби з опустелюванням.

Підкреслимо, що від ефективності здійснення заходів відновлення земель, як і їх охорони, залежить забезпечення екологічної та продовольчої безпеки.

Водночас економічний механізм стимулювання раціонального використання та охорони земель залишається неефективним.

Так, варто погодитися з висловленою в наукових публікаціях позицією, що на часі – забезпечення поєднання адміністративних методів впливу на власників і користувачів земельних ділянок у вигляді державної підтримки, зборів за забруднення земель і погіршення якості ґрунтів, контроль за дотриманням стандартів якості й безпечності продукції з ринковими механізмами, що охоплюють оподаткування, ціноутворення, стимулювання попиту на органічну продукцію [17, с. 72].

Приміром, забезпечення стимулювання раціонального використання земель, їх охорони, проведення своєчасного відновлення земель може бути досягнуто завдяки впровадженню такого методу адміністративного впливу на власників та користувачів земельних ділянок, як позбавлення державної підтримки за непроведення відновлення земель.

Отже, необхідно невідкладно запровадити дієвий механізм економічного стимулювання раціонального використання, охорони й відновлення земель паралельно з реальним надходженням коштів від держави до власників і користувачів земельних ділянок.

Характеризуючи рівень правового забезпечення відновлення земель, слід констатувати, що він є доволі низьким. Правові норми, спрямовані на відновлення земель, закріплені в нормативно-правових актах різної юридичної сили, мають переважно загальний або ж декларативний характер, позбавлені будь-якої систематизації, що призводить до виникнення юридичних прогалин і колізій у механізмі правової регламентації суспільних відносин у зазначеній царині.

Прогалиною чинного законодавства є й відсутність серед обов'язків власників і землекористувачів, зазначених у статтях 91 і 96 Земельного кодексу України, обов'язку власників і користувачів земельних ділянок відновити втрачену родючість ґрунтів та інші корисні властивості землі. Ідеться лише про їхні обов'язки підвищувати родючість ґрунтів, зберігати інші корисні властивості землі, приводити земельну ділянку в попередній стан у разі незаконної зміни рельєфу. Аналогічний підхід застосовано законодавцем і до обов'язків власників і користувачів земельних ділянок фіксується й у Законі України «Про охорону земель».

Збройна агресія російської федерації продовжує завдавати нищівної шкоди довкіллю. Одним з найбільш негативних наслідків воєнних дій стало поширення нових видів деградації ґрунтів. Сьогодні вкрай важливо обрати ефективні заходи відновлення земель, що постраждали від російської збройної агресії. Однак перш, ніж обирати відповідні заходи та визначати їх ефективність, необхідно встановити стан земель, ґрунтів, що зазнали негативного впливу від воєнної агресії, ступінь їх деградації, неоднорідність ґрунтового покриву шляхом проведення суцільного ґрунтового обстеження. Визначення їх стану впливатиме на обрання конкретного заходу відновлення та прийняття рішень щодо їх подальшого використання або виведення з обробітку. Необхідно встановити і наявність чи відсутність факту замінування земельних ділянок.

У землях, які зазнали негативного впливу від збройної агресії необхідно встановити рівень їх забруднення, концентрації важких металів та інших токсикантів. Відновлення якісного стану таких земель слід здійснювати за умови систематичних спостережень, що дозволить встановити зниження рівня шкідливих речовин та позитивні зміни якісних характеристик ґрунту.

Впроваджувати заходи відновлення можна буде лише після проведення розмінування таких земель. Усі заміновані землі повинні підлягати системному обстеженню та моніторингу, результатом чого має стати Національний електронний портал забруднених та деградованих ґрунтів, у якому окремо мають бути зосереджені відомості про постраждалі від воєнної агресії російської федерації. Підкреслимо, що розміновані землі теж мають підлягати екологічній оцінці, від чого залежатиме можливість їх подальшого використання та обрання оптимальних заходів їх подальшого відновлення.

Насамперед на таких земельних ділянках пропонується застосовувати заходи, спрямовані на їх очищення. На постраждалих внаслідок бойових дій земельних ділянках можуть бути застосовані як традиційні, так і так звані інноваційні заходи їх відновлення. Так, особливо ефективним заходом вважається застосування детоксикації на таких землях з використанням розроблених бактеріальних препаратів, що сприяють відновленню ґрунтового покриву. Вагому роль відіграватиме й проведення заходів меліорації ґрунтів, гідротехнічної, культуртехнічної, хімічної, зокрема шляхом вапнування або гіпсування. Ефективним напрямом очищення ґрунтів від залишків нерозірваної вибухівки, що підтверджено відповідними дослідженнями, а також певних пропелентів, як зазначається у наукових працях, є стимулювання їхньої біологічної деградації за допомогою мікроорганізмів (грибів, штамів бактерій або консорціумів, вилучених із забруднених ґрунтів) [18, с. 67–69]. Важливим заходом відновлення забруднених внаслідок воєнної агресії земель є також і фіторе mediaція.

При застосуванні вказаного заходу рекомендується враховувати вид забруднювача, зокрема вид важких металів.

Заходом відновлення земель, порушених унаслідок бойових дій, є і рекультивація. Однак, у разі замінування земель провести цей захід відновлення буде можливо лише після їх розмінування. Виходячи з наведеного вище, розмінування земель можна вважати особливим заходом відновлення земель, наслідком проведення якого є очищення земельної ділянки від вибухонебезпечних речовин та їх залишків. Однак у переважній більшості випадків розміновані земельні ділянки потребуватимуть застосування додаткових заходів їх відновлення, що є особливо актуальним для земель сільськогосподарського призначення.

У наукових працях наголошується на важливому значенні проведення консервації земель, постраждалих від російської агресії. Водночас проведення консервації деградованих земель, пошкоджених внаслідок воєнних дій, за наявності фіксації факту їх замінування, потребуватиме їх попереднього розмінування, очищення, що повинно бути відображене у проєкті консервації земель. Як слушно зазначають науковці, до поняття консервації земель не входить розмінування, оскільки мета та спосіб їх проведення є абсолютно різними [19, с. 486]. Якщо консервація земель є одним з основних організаційно-правових заходів їх відновлення, то розмінування земель виступає необхідною умовою її впровадження. Аналогічне стосується й проведення рекультивації порушених земель. При цьому, відповідно до п. 27 Перехідних положень Земельного кодексу України у випадку розміщення місць тимчасового зберігання відходів від руйнувань, зумовлених бойовими діями, терористичними актами, диверсіями або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків зняття та перенесення ґрунтового покриття земельних ділянок здійснюються без розроблення робочого проєкту землеустрою, проте з обов'язковим розробленням такого проєкту землеустрою для проведення рекультивації земель після видалення таких відходів.

Вкрай важливим є відновлення зрошувального землеробства, що потребує відновлення зрошувальних систем. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 688-р було затверджено Стратегію зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року, реалізація якої мала сприяти збереженню та відновленню родючості ґрунтів, захисту територій від шкідливої дії вод, відновленню та збільшенню площ зрошуваних земель [20]. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 1567-р з метою реалізації вказаної Стратегії було затверджено відповідний план заходів [21]. Крім того, постановою Кабінету Міністрів України від 02 вересня 2020 р. № 766 було передбачено встановлення нормативів екологічно безпечного зрошення, осушення, управління поливами та водовідведенням [22]. Однак російська збройна агресія створила значні перешкоди на шляху реалізації вказаної Стратегії, насамперед через руйнування меліоративної інфраструктури зрошувальних систем.

Позитивним кроком законодавця слід вважати схвалення Кабінету Міністрів України Водної стратегії України до 2050 року від 9 грудня 2022 р. № 1134-р. [23], реалізація якої, зокрема, має сприяти відновленню та оздоровленню водних екосистем, поліпшенню якісного стану водних об'єктів.

Як захід відновлення забруднених токсикантами і водорозчинними солями ґрунтів, розглядається і їх промивання прісними водами. Ефективним заходом відновлення таких ґрунтів є і проведення їх детоксикації шляхом використання адсорбентів, зокрема: цеолітів, сапропелю, а також органічних добрив [24, с. 150, 155].

Сьогодні вкрай необхідно забезпечити належний рівень правового забезпечення у царині відновлення земель в умовах воєнної агресії та повоєнного відновлення.

Висновки. Підсумовуючи, слід зробити такі висновки. Забезпечення охорони та відновлення земель повинно набути системного характеру. Необхідно забезпечити дієву реалізацію положень законодавства, що стосується цього процесу, шляхом внесення змін до земельного чинного законодавства, прийняття нових нормативно-правових актів у сфері охорони та відновлення земель.

Приписи щодо охорони та відновлення земель в контексті їх заходів повинні бути чітко розмежованими у земельному законодавстві. Зокрема, необхідним є проведення систематизації приписів щодо відновлення земель на рівні розробки окремого закону про відновлення земель або нової редакції закону про охорону та відновлення земель, в якому в окремих розділах чітко розмежувати зміст охорони та відновлення земель. Як мінімум – необхідно внести зміни до Земельного кодексу України, в якому закріпити визначення «відновлення земель» та систему його заходів.

Відновлення первісного якісного стану земель деградованих і малопродуктивних, належного стану порушених земель, функцій земель повинно бути законодавчо забезпеченим імперативом для власників земельних ділянок і для землекористувачів, як і обов'язок раціонального, цільового використання й охорони земель.

Необхідним є і посилення стимулювання раціонального використання, охорони та своєчасного відновлення земель, що має бути досягнуто завдяки задіянню як адміністративних методів впливу на власників і користувачів земельних ділянок, так і певних ринкових механізмів.

Власникам та користувачам земельних ділянок, які здійснюють їх раціональне використання, охорону, підвищують родючість ґрунтів, у разі погіршення якісного стану земель, втрати ними відповідних функцій своєчасно вживають заходи з їх відновлення, доцільно забезпечити надання певних податкових, кредитних пільг. На противагу – на власників та землекористувачів за невжиття заходів щодо відновлення деградованих, забруднених і порушених земель мають бути накладені штрафи. Саме за рахунок таких коштів доцільно надавати відповідні пільги власникам землі і землекористувачам, які здійснюють належний обробіток землі, підвищують родючість ґрунтів, зберігають інші корисні властивості землі, ініціюють та здійснюють реалізацію заходів відновлення земель.

Видається доцільним надати перевагу притягненню до цивільно-правової відповідальності за непроведення відновлення земель.

У земельному законодавстві повинні знайти закріплення такі заходи відновлення земель, як біоремедіація, фіторемедіація та детоксикація забруднених земель, а також вимоги забезпечення екологічної безпеки при проведенні відновлення земель (рекультивациі порушених земель, консервації деградованих, малопродуктивних, техногенно забруднених земель, фіторемедіації, детоксикації забруднених земель).

Необхідним є впровадження моніторингу ґрунтів за відповідними індикаторами з використанням дистанційних методів за прикладом ЄС. На законодавчому рівні потребує забезпечення проведення моніторингу ґрунтового покриву земель, пошкоджених внаслідок бойових дій. Зокрема, йдеться про впровадження дистанційного обстеження земель та подальшого картографування наслідків воєнної агресії. Слід підтримати схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України Концепцію проекту Закону України «Про державне регулювання у сфері дистанційного зондування Землі» від 28 серпня 2013 р. № 657-р [25]. Прийняття Закону про дистанційне зондування Землі сприятиме більш ефективному проведенню державного контролю за використанням та охороною земель, адже забезпечуватиме виявлення змін та негативних процесів щодо стану земель, а також прийняттю обґрунтованих рішень щодо подальшого використання та охорони земельних ділянок, за наявності показників, вжиття необхідних заходів щодо їх відновлення.

Видається доцільним створення Національного електронного порталу забруднених та деградованих ґрунтів, формування певної бази проведених заходів з відновлення таких ґрунтів, окремо бази заходів з відновлення постраждалих внаслідок російської збройної агресії відповідно до додатку 64 до Порядку ведення Державного земельного кадастру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2012 р. № 1051 [26].

Важливим є проведення системного аналізу нормативно-правових актів ЄС у сфері охорони та відновлення ґрунтів та забезпечення прогнозування наслідків їх впровадження в українське законодавство.

Необхідним є впровадження так званого кліматично орієнтованого землеробства, яке насамперед складається з органічного, консервативного, точного землеробства, а також нульового обробітку, з метою максимального їх застосування слід вдосконалити правове забезпечення їх здійснення шляхом внесення змін до земельного законодавства, зокрема до Земельного кодексу України та Закону України «Про охорону земель».

З урахуванням наслідків воєнної агресії потребує оновлення Національний план дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням [27]. Нагальною потребою є і розробка та затвердження програми (стратегії) повоєнного відновлення земель (ґрунтів), що має сприяти дієвому впровадженню його заходів. Зазначена програма (стратегія) повинна містити заплановані заходи відновлення земель, чіткі терміни, відповідальних осіб та форми контролю за їх впровадженням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р.: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. *Офіц. вісн. України*. 2019. № 28. Ст. 980.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 1389-XIV. *Офіц. вісн. України*. 2001. № 46. Ст. 2038.
3. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.
4. Богатирчук-Кривко С. Еколого-економічний механізм управління земельними ресурсами в сільському господарстві. *Землевпорядний вісник*. 2014. № 12. С. 39–42.
5. Грузенський В. В. Проблеми та перспективи правового регулювання відновлення земель і ґрунтів України, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 249–251.
6. Кулинич П.Ф. Земельна реформа в Україні: правові проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2021. 308 с.

7. Носік В.В. Проблеми правового забезпечення реалізації цілей сталого розвитку у сфері збереження, відновлення та раціонального використання екосистем в Україні. Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах європейської глобалізації: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ-Яремче, 20-22 вересня 2019 р.). Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2019. С. 23–26.
8. Про основні засади державної кліматичної політики: Закон України від 08.10.2024 р. № 3991-IX. *Відом. Верхов. Ради України*. 2025. № 9. Ст. 19.
9. Ігнатенко І. В., Лейба Л. В. Правове регулювання просторового планування в контексті кліматичних змін. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 450–457.
10. Перспективи розвитку аграрного сектора України в умовах кліматичних змін: аналіт. доп. / за наук. ред. Я.А. Жаліла. Київ: НІСД, 2024. 47 с.
11. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядж. КМУ від 17.01.2018 № 67-р. *Офіц. вісн. України*. 2018. № 16. Ст. 560.
12. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: розпорядж. КМУ від 19.01.2022 р. № 70-р. *Офіц. вісн. України*. 2022. № 11. Ст. 588.
13. Кулинич П.Ф. Цифровізація земельних відносин і право в Україні: методолгічні і теоретичні аспекти. *Правова держава*. 2021. Вип. 32. С. 257–265.
14. Биндич Т.Ю. Багатоспектральне космічне сканування ґрунтового покриття в моніторингових дослідженнях: моногр. Київ: Аграрна наука, 2022. 144 с.
15. Куцова К.М. Точне землеробство як перспективний напрям сталого розвитку аграрного сектору. Ґрунтово-агрохімічні дослідження як імператив для розвитку аграрного виробництва та розбудови України: зб. тез зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Харків, 24 травня 2023 р.). Харків: ННЦ «ІГА імені О.Н. Соколовського», 2023. С. 59–63.
16. Курман Т.В. Теоретико-методолгічні засади правового забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2019. 40 с.
17. Кучер А.В. Концептуальні положення формування економічного механізму відтворення родючості ґрунтів. Раціональне використання ґрунтових ресурсів і відтворення родючості ґрунтів: організаційно-економічні, екологічні й нормативно-правові аспекти: моногр. / ред.: С.А. Балюк, А.В. Кучер. Харків: Смугаста тип., 2015. С. 68–79.
18. Стан і завдання наукового забезпечення управління ґрунтовими ресурсами на етапі збройної агресії та післявоєнного відновлення: моногр. / за ред. С.А. Балюка, А.В. Кучера. Київ: Аграрна наука, 2023. 168 с.
19. Харитонова Т.Є. Григор'єва Х.А. Післявоєнне відновлення сільськогосподарських земель: правові перспективи, земельні спори та державна підтримка. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. Вип. 6. С. 484–490.
20. Стратегія зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року: розпорядж. КМУ від 14.08.2019 р. № 688-р. *Офіц. вісн. України*. 2019. № 70. Ст. 2473.
21. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегія зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року: розпорядж. КМУ від 21.10.2020 р. № 1567-р. *Уряд. кур'єр*. 2020. 23 груд. № 250.
22. Про нормативи екологічно безпечного зрошення, осушення, управління поливами та водовідведенням: постанова КМУ від 02.09.2020 р. № 766. *Офіц. вісн. України*. 2020. № 73. Ст. 2303.
23. Про схвалення Водної стратегії України на період до 2050 року: розпорядж. КМУ від 09.12.2022 р. № 1134-р. *Офіц. вісн. України*. 2022. № 99. Ст. 6244.
24. Концептуальні підходи до відновлення ґрунтів, що постраждали від збройної агресії: моногр.; за ред. С.А. Балюка, А.В. Кучера, І.В. Пліско. Київ: Аграрна наука, 2024. 216 с.
25. Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про державне регулювання у сфері дистанційного зондування Землі» від 28 серпня 2013 р. № 657-р: розпорядж. КМУ від 28.08.2013 р. № 657-р. *Урядовий кур'єр*. 2013. 24 вересня. № 173.
26. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру (додатки 2-64 до Порядку): постанова КМУ від 17.10.2012 р. № 1051. *Офіц. вісн. України*. 2012. № 89. Ст. 3598.
27. Про затвердження Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням: розпорядж. КМУ від 30.03.2016 р. № 271-р. *Урядовий. кур'єр*. 2016. 29 квітня. № 82.